

Expedice papežských listin

Pavel Hruboň

Expedicí papežských listin rozumíme mechanismus úředního postupu, jehož výsledkem byla originální papežská listina. Mechanismus mohl být „spuštěn“ papežským schválením ústní a od počátku 13. století výhradně písemné žádosti. Pokud se tak stalo, byl žadatel nucen zajistit si hladké fungování všech převodů systému zpravidla sám.¹ Zpočátku zřejmě nebyl složitý, ale s narůstající poptávkou po papežských milostech a správně-právních pověřeních se od přelomu 12. a 13. století postupně vyvíjel k stále sofistikovanější, personálně členitější, a tím i k složitější struktuře jednotlivých úředně technických a kontrolních kroků nutných k dosažení papežské listiny.² Z pohledu papežství tento systém představoval dlouhodobě budovaný efektivní mocenský nástroj, jehož atributy byly řád, kontrola, legitimita a příjmy; z hlediska žadatelů se způsob, jak si zajistit papežskou listinu, mohl postupně jevit i přes svou logičnost a uspořádanost také jako složitý, nepřehledný, velmi nákladný a posléze přebujele byrokratický se všemi negativními jevy, které takový systém přinášel.³

Úřední postup k vyhotovení papežské listiny se dělil na dvě základní fáze: schválení žádosti a vlastní expedice.⁴ V dlouhém období mezi koncem 12. století a nastupujícím novověkem se postupně vyvinulo a rozkošatilo několik základních způsobů expedice, které mohl žadatel využít pro vyhotovení apoštolské listiny nebo listu. Nejstarší a původně jedinou institucí s oprávněním vyhotovit papežskou listinu byla papežská kancelář (*expeditio per cancellariam*). Za pontifikátu Benedikta XII. se poprvé připojili k zodpovědnosti za vydání listů *de curia* a posléze také za expedici některých *litterae communes* papežští sekretáři (*expeditio per cameram*). Vydání formulářově stereotypních a právně sterilních mandátů měl v oblasti kontroly pod dohledem korektor podléhající představenému kanceláře (*expeditio per viam correctoris*). Poslední, pro pozdní fáze středověku a zejména pro novověk typická byla expedice sekretářů prostřednictvím *brevií* (*expeditio per breve*).

Na následujících několika řádcích se pokusíme s vědomím neúplnosti následujícího výkladu alespoň naznačit v sledovaném časovém rozsahu, ovšem s důrazem na dobu středověku, základní konturu posloupnosti úředních kroků, které musel žadatel i kancelářští úředníci učinit, než byla vyhotovena a předána do rukou petenta právoplatná papežská listina či list.

Do konce 12. století toho o posloupnosti a úrovni formalizace úředního postupu při vyhotovování papežských listin mnoho známo není. Označení „úředníků“, kteří v raném období středověku zajišťovali administrativní servis papežské správně-právní, soudní i milostivé agendy, bylo různorodé a odráží pojmenování obvyklá v prostředí římského veřejného notariátu či odkazují k místu uchování papežských písemností. Hlavním pramenem k sledování této terminologie jsou papežská privilegia, v nichž se objevují jména a tituly ve formulích eschatokolu *scriptum per manus a datum per manus*. Lze

¹ FRENZ 1986, s. 104, zejména poznámka č. 1; MEYER 2015, s. 308.

² O intenzitě a povaze cest duchovních osob z českých zemí ke kurii alespoň v základním přehledu HLEDÍKOVÁ 2010, s. 441–451; HLEDÍKOVÁ 2013, s. 55–175.

³ Na nesnáze a na řadu ne zcela legitimních příjmů kancelářských úředníků během expedice papežské listiny upozornil např. SCHWARZ 1972, s. 149. příp. potřeba přeformulovat (k nesnázím a řadě ne zcela ... např. Schwarz)

⁴ MEYER 2015, s. 306.

se zde setkat mezi jinými s pojmy jako *notarius*, *primicerius*, *secundicerius notariorum*, *notarius regionarius*, *scriniarius*, *nomenculator* nebo *arcarius*.

Personál expedičních úřadů⁵

Od nejstarších dob bylo nejdůležitějším úkolem kancelářských úředníků vytvořit koncept na základě schválené supliky či pokynu papeže, posléze zpracovat čistopis, provést nutné kontroly, zpečetit ho, případně podle typu listiny zapsat text do patřičné řady papežských register a nakonec ji po zaplacení nutných tax či jiných předepsaných finančních závazků předat petentovi či jeho zástupci. K těmto ne zcela snadným úkolům byla v kanceláři činná postupně řada specializovaných úředníků, kteří měli kancelářskými řády přesně stanovené úkoly a postupy. Celý expediční proces zejména ve vrcholném středověku nebyl automatický ve smyslu byrokratických postupů obvyklých od 19. století.⁶ Úřední personál kanceláře pod vedením svého představeného sice zajišťoval nutné úkony spojené s vydáním papežské listiny, o samotnou expedici a její zdárné vyřízení se ovšem musel žadatel postarat sám, povětšinou prostřednictvím pověřeného zástupce; později ve vrcholném středověku ani jinou možnost, než použít zástup, neměl.⁷

Papežskou kancelář (*cancellaria apostolica*) lze definovat jako vnitřně organizovanou skupinu osob, které vznikla za účelem vedení písemné agendy papežské správy. Podstatnou částí jejich činnosti bylo vyhotovování papežských listin a listů. Tyto osoby spojovala podřízenost představenému kanceláře a povinnost řídit se závaznými kancelářskými řády a normami, tvořily úřední *familiam*. V tomto smyslu se pojem *cancellaria* objevuje poprvé v roce 1167. Přestože byla kancelář vázaná na aktuální rezidenci papeže, nebyly až do vrcholného středověku všechny kancelářské úkony nutně koncentrovány „na jedné adrese“.⁸ Určití „pracovníci“ kuriální kanceláře vykonávali některé úkony samostatně zčásti na vlastní náklady a žadatel byl tak nezřídka nucen docházet do místa jejich pobytu, kde také pracovali. Někteří badatelé si pro popis tohoto způsobu výkonu úřední praxe vypůjčili termín „nákladnický systém“, typicky spíše pro oblast hospodářských dějin.⁹ Jako *cancellaria* (později také *vicecancellaria*) bývalo označováno jednou obydlí představeného kanceláře, jindy zase prostory, kde se pod jeho vedením obvykle prováděly zásadní kontroly (*iudicatura*) expedovaných listin; nezřídka se jednalo o jedno a totéž místo.¹⁰ Trvalejší rezidenci kanceláře v Římě lze sledovat až od poloviny 15. století. Na konci roku 1431 papežská kancelář sídlila v paláci sv. Marka, od roku 1460 v budově paláce *Sforza-Cesarini* vybudované na přelomu 50. let a 60 let vicekancléřem Roderigem Borgia, v druhém desetiletí 16. století kancelář sídlila v paláci u *San Lorenzo in Damaso*, který dodnes nese název *Pallazo della cancellaria*.¹¹

Představení kanceláře: k nejstarším titulům označujícím představeného papežských notářů (*notarii regionarii*) patřil pravděpodobně *primicerius*, jehož měl zastupovat *secundicerius notariorum*.¹² V roce 781 se poprvé v privilegiích vyskytuje titul *bibliothecarius*. Toto označení je spojováno s

⁵ Přehled kuriálních úředníků podílejících se na vyhotovení papežských písemností a chodu kanceláře viz FRENZ 1986, s. 201–223.

⁶ FRENZ 1986a, s. 53.

⁷ HALLER 1899, s. 17; HLEDÍKOVÁ 1971, s. 65; FRENZ 1986a, s. 104; SCHWARZ 1972, s. 141.

⁸ HLEDÍKOVÁ 2013, s. 52.

⁹ MEYER 2015, s. 308.

¹⁰ SCHWARZ 1972, s. 139–141.

¹¹ MEYER 2015, s. 319.

¹² BRESSLAU 1912, s. 193; SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 78.

představeným kanceláře s určitými přestávkami až poloviny 12. století. Do přelomu 10. a 11. století bylo jeho úkolem datovat privilegia a pečovat o organizaci práce notářů vyhotovujících listiny papežů. Po vzoru říšské kanceláře se v roce 1005 poprvé objevuje mezi notáři titul *cancellarius*. *Bibliothecarius* postupně během druhé půle 11. století nabyl povahy čestného úřadu, kterým byly obdařeny osoby často svým sídlem papežské kurii velmi vzdálené. Výkon jeho činnosti fakticky zajišťoval *cancellarius*, jehož původní postavení zástupce se od poloviny 12. století změnilo na představeného kanceláře. Titul *bibliothecarius* pro představeného kanceláře během krátkého pontifikátu Celestýna III. (1143–1144) zanikl. Kancléři se od pontifikátu Urbana II. (1088–1099) pravidelně honosili také kardinálským kloboukem.

Kancléře zastupoval nižší kancelářský úředník s titulem *vicem cancellarii regens* (případně *vicem cancellarii agens*), později byl titul zkrácen na *vicecancellarius*. Od roku 1187, kdy kardinál Albertus de Morra, dlouholetý papežský *cancellarius* (od roku 1178), nastoupil na papežský stolec jako Řehoř VIII. (1187), nebyl jmenován kancléř a v datačních formulích privilegií se objevuje na delší dobu pouze titulatura *vicem agens cancellarie*. S určitými výjimkami nebyl až do konce pontifikátu Inocence III. post kancléře obsazen. Zastupoval ho většinou kardinál bez titulu *cancellarius*. Od počátku pontifikátu Honoria III. již stál v čele kanceláře pravidelně *vicecancellarius*, který tehdy ještě nepatřil do kolegia kardinálů. Teprve v roce 1295 papež Bonifác VIII. jmenoval nově ustanoveného vicekancléře kardinálem. Papež Jan XXII. (1316–1334) stanovil, aby představený kanceláře s titulem vicekancléře vždy náležel ke kolegiu kardinálů. Poprvé se tak stalo na konci roku 1320. Od roku 1325 se pak mohl stát představeným kanceláře s titulem vicekancléře jen kardinál.¹³

Zástupci představeného kanceláře: vicekancléře, který měl vrchní dohled nad úředními postupy probíhajícími v kanceláři a teoreticky i nad většinou kancelářských úředníků, zastupoval v době nepřítomnosti jeden z jeho notářů. Na konci 14. století měl již stálého zástupce, který měl kardinálské nebo biskupské postavení, byl označován úředním titulem *regens cancellarie* (případně *locumtenens* nebo *presidens*) a poprvé je doložen – i když se dá předpokládat i pro dřívější dobu – v roce 1312.

Písaři: vypracováním papežských listin byli zpočátku pověřováni notáři, kteří se v raném období podle této činnosti také označují jako *scrinarii*.¹⁴ Tito úředníci nebyli pevnou součástí úřadu, který se později nazývá papežská kancelář, ale byli velmi úzce spojeni s veřejným notariátem města Říma.¹⁵ Už od druhé čtvrtiny 11. století, zvláště za pontifikátu papeže Benedikta IX (1033–1045, 1047–1048), který se snažil vytvořit vlastní na městském notariátu nezávislou papežskou instituci, se objevila zvláštní skupina tzv. dvorských notářů (*notarii palatii* či také *notarii regionarii*), kteří tvořili úzký kruh kolem papeže. Vznik těchto dvorských notářů souvisí mimo jiné s tím, že od 11. století se papežové pohybovali častěji mimo Řím a využívali jejich služby při "úřadování" na cestách nebo v neřímských rezidencích, naopak *scrinarii*, jak se zdá, byli pevně fixováni v Římě.¹⁶ Podíl těchto veřejných notářů na vypracovávání papežských listin byl prakticky zcela vytlačen na přelomu 11. a 12. století. Za pontifikátů papežů Honoria II. a Inocence II. přešly všechny funkce spojené s vypracováním papežských listin výhradně do rukou dvorských notářů. Tím bylo uvolněno pouto kurie s notariátem města Říma.¹⁷ Od Paschala II. se lze setkat s označením *scriptor* nebo *scriptor sacri palatii*, které

¹³ FRENZ 1986a, s. 54; MEYER 2015, s. 318; CHENEY 1984, s. 371; BRESSLAU 1912, s. 258–259; SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 103–104; BAUMGARTEN 1908, s. 71–148; KOCHENDÖRFFER 1905, s. 553.

¹⁴ SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 78.

¹⁵ FRENZ 1896a, s. 55.

¹⁶ SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 87–88; MEYER 2015, s. 316.

¹⁷ SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 99.

vyjadřuje vymezenou činnost v kanceláři.¹⁸ Teprve za papeže Inocence III. dochází k jasnějšími vymezení obou zmíněných skupin úředníků, přičemž *scriptores* (nebo též *scriptores domini pape*, *scriptores apostolici*, *scriptores literarum apostolicarum*) měli primárně za úkol vypracovat čistopis listin, rozsah jejich činností však byl nepochybně širší.¹⁹ Od poloviny 14. století byli písaři organizováni ve zvláštním písařském kolegiu. Písařský post se s usazením papežů v Avignonu stal vyhrazeným beneficiem, jehož řádným kolátorem byl ustanoven vicekancléř. Počet míst postupně narůstal z 70 až na 101 kancelářských písařů, kteří se od roku 1348 stali papežskými familiáři. Toto postavení generovalo různé výhody, zejména při snaze získat beneficium. Již od druhé poloviny 14. století se stalo zvykem, posléze během 15. století legitimním krokem, zaplatit určitou cenu za jmenování k místu písaře, úřad písaře se tak stal zákupním (vakabilním). Znamenalo to, že si úřad může osoba nejen zakoupit, ale také do určitého termínu, nejpozději 20 dní před smrti, prodat (*officia venalia vacabilia*); následně řada dalších kuriálních úředních kolegií přešla z důvodu přísunu financí do papežské komory do zákupního režimu a nová vznikala jen za tímto účelem. Cena za tento konkrétní úřad se pohybovala mezi 1000 až 2000 florény.²⁰

Protonotáři: v kanceláři působilo vedle písařů také několik, přesněji sedm, papežských notářů, kteří byli přímí podřízeni vicekancléře. K jejich hlavní činnosti patřil vrchní dohled nad vyřízením čistopisů a k jejich praktické činnosti patřilo původně vypracování konceptů.²¹ Tito notáři, jejichž titul se stal posléze čestným, se v kuriálním jazyce později začali označovat jako protonotáři (*protonotharii*). Jejich původně značná váha v kanceláři se snižovala. V první polovině 14. století participovali jen na některých typech listin a od druhé poloviny 15. století měli jen velmi málo stanovených povinností.²²

Abreviátoři: notáři i vicekancléř využívali jako pomocné síly tzv. *abbreviatores* (na počátku 14. století byli označováni také jako *breviatores*). Patřili k privátním zaměstnancům notářů a teprve koncem 13. století se stali regulárními kancelářskými úředníky. Jejich původním úkolem bylo vypracovávat koncepty papežských privilegií, bul nebo listů na základě příkazu notáře. Poté co se *abbreviatores* stali řádnými úředníky kurie, zpracovávali koncepty přímo na základě suplik, které jim byly předávány přímo z "úřadu" suplik.²³ Vicekancléř využíval abreviátory od konce 13. století pro tentýž úkol. S pontifikátem Jana XXII. byli tito úředníci označováni jako kancelářští abreviátoři na rozdíl od abreviátorů notářů.²⁴ Prvně jmenovaní byli od druhé půle 14. století pověřováni podílem na kontrole listin expedovaných pod kontrolou vicekancléře, odtud jsou označováni jako *abbreviatores assistentes*. Z nich jedna skupina (později *abbreviatores de parco minori*) měla provádět první kontrolu čistopisu (*prima visio*), druhá (později *abbreviatores de parco maiori*) asistovala vicekancléři při druhé kontrole označované jako judikatura. Také pro jejich úřad vzniklo za papeže Pia II. kolegium, které v roce 1479 čítalo 72 členů.²⁵

Distributor, reskribendář a komputátor: v kolegiu písařů stáli v čele dva úředníci: *distributor notarum grossandarum a rescribendarium* (původně také *distributor litterarum rescribendarum*). Úřad distributora lze předpokládat již za papeže Inocence III., ovšem nejstarší doklady o jeho činnosti pocházejí z období pontifikátu Alexandra IV (1254–1261). Byl zvolen kolegiem a jmenován

¹⁸ BRESSLAU 1912, s. 270.

¹⁹ HRUBOŇ–PSÍK 2013, s. 47–48, 70.

²⁰ FRENZ 1986a, s. 55; MEYER 2015, s. 322–323.

²¹ SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 104; MEYER 2015, s. 322.

²² FRENZ 1986a, s. 55; MEYER 2015, s. 320.

²³ BRESSLAU 1912, s. 275.

²⁴ FRENZ 1986a, s. 55.

²⁵ MEYER 2015, s. 324–325; HRUBOŇ–PSÍK 2013, s. 69–70.

vicekancléřem na 6 měsíců, později na čtvrt roku; přerozděloval koncepty jednotlivým písařům k vytvoření čistopisu a stanovoval taxy, přičemž musel dbát na to, aby příjmy jednotlivých písařů za vyhotovení čistopisu byly rozdělovány rovnoměrně, tzv. *aequalis distributio*. Úkolem druhého z nich bylo přerozdělovat a taxovat tzv. *litterae rescribendae*, tedy takové listiny, které byly vyhotoveny podle jednoho konceptu ve více exemplářích. Podílel se také na taxaci tzv. *litterae rescriptae*. Jednalo se o listiny, které byly pro formální nebo neformální nedostatky odmítnuty a odeslány zpět písaři k přepsání. Pokud chyba padala na vrub písaře, byl povinen listinu přepsat *gratis*, což je zaznamenáno na samotné listině poznámkou *rescripta gratis*, ovšem pokud chyba nevznikla na straně kuriálních úředníků, ale na straně žadatele, pak musel taxu za přepsání zaplatit petent a její výši vyměřoval reskribendář.²⁶

Od reformy papeže Jana XXII.²⁷ se kancelářská expedice v podstatě rozdělila na dvě oddělení: na *cancellaria iustitiae* odpovídající za vydávání jednoduchých stereotypních *litterae iustitiae* i milostí a na *cancellaria gratiae* zabezpečující vyhotovení speciálních *litterae gratiae*. Notáři a jejich *abbreviatores* museli tehdy omezit svou původně rozsáhlou pravomoc pouze na expedici *litterae iustitiae* a milostivé *litterae* zůstaly v kompetenci vicekancléře a jeho abreviátorů. Také se výrazně proměnila úřední kompetence distributora a reskribendáře. Distributor vyměřoval taxu a přiděloval koncepty pouze pro *litterae iustitiae*, naopak reskribendář se staral o distribuci, taxaci a korekturu při expedici *litterae gratiae*. Teprve za papeže Martina V. bylo toto rozdělení kompetencí obou úředníků zrušeno.²⁸ Reskribendáře i distributora kontroloval kolegiem písařů ustanovený *computator*, jenž schvaloval správnost vyměřené taxy podpisem pod plikou listiny a často byl totožný s *auscultatore* korektora.²⁹

Korektor: k velmi důležitým osobám činným v kanceláři patřil také *corrector litterarum apostolicarum*, který je doložen v průběhu pontifikátu Inocence III.³⁰ Jeho činnost v kanceláři se v průběhu středověku proměňovala. Ve 13. století kontroloval preciznost a dikci čistopisů listin bez ohledu na to, zda se jednalo o *litterae dandae* nebo *legendae*. Od kancelářských reform papeže Jana XXII. se činnost korektora omezila v zásadě na písemnosti oddělení pro expedici *litterae iustitiae*. Neparný vliv mu zůstal i na expedici *litterae gratiae*. Pro diplomatické písemnosti s pevně fixovaným formulářem byli ustanoveni dva pomocníci korektora tzv. *auscultatores*, kteří se rekrutovali z řad písařů stejně jako původně korektor. Jejich úkolem bylo odhalit případné chyby písaře na základě srovnání konceptu a čistopisu. Pokud chybu našli, měli povinnost nařídít opravu, případně přepis celé listiny (*rescriptio*). Jejich druhou činností byla kontrola tax vyměřených distributorem.³¹

Úředníci *audientiae litterarum contradictarum*: důležitou, ač nepřímou součástí papežské kanceláře, byla od pontifikátu Inocence III. tzv. *audientia publica* a s ní úzce spojená *audientia litterarum contradictarum*. V jejím čele stal *auditor litterarum contradictarum*, který patřil mezi papežské notáře

²⁶ FRENZ 1986a, s. 68, SCHWARZ 1972, s. 32–34, zejména 84–96.

²⁷ V případě papežské kanceláře upravuje její vnitřní uspořádání především konstituce *Pater familias* z 16. listopadu 1331. Celou konstituci vydal TANGL 1894, s. 91–110, č. XIII; srov. také SCHMITZ-KALLENBERG, 1913; s. 105; FRENZ 1986a, s. 68; stručně také WEAKLAND 1969, s. 48–50.

²⁸ SCHWARZ 1972, s. 102–103, 107; FRENZ 1986, s. 142.

²⁹ SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 105; ZUTSHI 1990, s. LXX.

³⁰ BRESSLAU 1912, s. 279–280; FRENZ 1986a, s. 55; ACHT 1971, s. 21–22.

³¹ Velmi podrobně pojednala o vývoji úřadu, činnosti a postavení korektora v papežské kanceláři SCHWARZ 1974, s. 122–191; TÁŽ 1972, s. 96–100.

a často to byl právně vzdělaný soudce římské kurie.³² Těmito úřady, které byly s kanceláří spojeny jen volně (představeným obou audiencí byl vicekancléř, který také předsedal čtení v *audientia publica*), procházela většina *litterae iustitiae* (mandáty) s ustáleným formulářem, tzv. reskripty, zvané také *litterae minoris iustitiae*, jakož i některé *litterae gratiae* s rutinním formulářem a v jistých případech také privilegia.³³ V *audientia publica* se předčítaly nezpečetěné čistopisy reskriptů s vyjmenovanými spornými stranami a ustanovenými soudci. Zástupce sporné strany zde mohl vznést námitku, která byla následovně projednávána před zmocněnci sporných stran v *audientia litterarum contradictarum*, kde mohl auditor požadavek (námitku) sporné strany zamítnout a propustit list k další fázi expedice, v opačném případě reskript odmítnout.³⁴ Auditorovi byli již od 13. století podřízeni dva lektori (*lectores*), jejichž úkolem bylo do *audientia* přinášet a předčítat listy, které museli pod přísahou převzít pouze z rukou vicekancléře, auditora, korektora nebo jejich poslů. Vedle této činnosti, které věnovali většinu svého pracovního času, byli ve 13. a na počátku 14. století také pověřeni shromažďovat *litterae rescribendae* a předávat je reskribendáři. V této činnosti se nechávali pravidelně zastupovat.³⁵

Prokurátoři a solicitátoři: s oběma odděleními *audientiae* byli úzce spojeni tzv. prokurátoři. Jejich úkolem bylo zajistit s pověřením žadatele hladký průběh expedice v kanceláři, podle čehož jsou také označováni jako prokurátoři *ad impetrandum*.³⁶ Až do poloviny 13. století působili jako „svobodné zaměstnání“, nad kterým kurie neměla dohled a zpočátku také bránila uznat jejich existenci jako regulérních zástupců petentů. Teprve IV. lateránský koncil legitimizoval tento způsob zastupování.³⁷ Pouze u některých konkrétních případech se musel petent dostavit ke kurii osobně bez možnosti zastupování (např. expektance *in communi forma pauperum*).³⁸ Prokurátoři náleželi ke vzdělaným světským klerikům s nižším svěcením a často se jednalo o veřejné notáře nebo osoby působící u kurie, jejichž znalosti zajišťovaly technicky bezproblémové vyřízení záležitosti petenta.³⁹ O své činnosti na listině zanechávali stopu prostřednictvím poznámky na dorsu uprostřed při horním okraji v podobě jména a případně stylizovaného znamení.⁴⁰ Prokurátoři stylizovali supliky na základě instrukcí žadatele a v jistých případech mohli u písemností s ustáleným formulářem sestavovat koncepty a přímo je předávat abreviátorům k přezkoumání, což bylo prokurátorům umožněno v roce 1331 konstitucí *Pater familias* vydanou Janem XXII.⁴¹ Jejich hlavní činnost však spočívala v ústním jednání při předčítání listů v *audientia publica*, kde mohli vznést námitku proti zpečetění projednávané písemnosti. Pokud se tak stalo, museli objasnit své důvody a předložit pověření před *auditorem litterarum contradictarum*, jehož úkolem bylo spornou věc vyřešit. Prokurátoři se pak mohli domluvit na stanovení delegovaných soudců pro daný sporný případ.⁴² Činnost prokurátorů v obou audiencích začala být postupně od poloviny 13. století podřizována auditorovi, kterému od

³² Podrobně pojednal o vývoji obou *audientiae* v úvodu své edice HERDE 1970/I. 21–32; stručněji týž: HERDE 1964, s. 61–62; viz také MEDUNA 1989, s. 138–139.

³³ HERDE 1970/I, s. 6.

³⁴ TAMTÉŽ, s. 23–24; viz také SCHMITZ-KALLENBERG 1913, s. 105; STELZER 1970, s. 308–309.

³⁵ SCHWARZ 1972, s. 100–102.

³⁶ HLEDÍKOVÁ 1971, s. 65; SCHUCHARD 1987, s. 67–70.

³⁷ Podle kánonu 37.3 IV. lateránského koncilu kdokoliv by žádal za někoho jiného mandát ve věci jistého sporu, musí předložit právoplatné pověření faktického žadatele, srov. *Dokumenty soborów powszechnych II* 2007, s. 277; HLEDÍKOVÁ 1971, s. 66, zejména pozn. 1; MEDUNA 1989, s. 140.

³⁸ ERŠIL 1970–1971, s. 110.

³⁹ BOMBI 2005, s. 253–284; HERDE 1970/I, s. 27; HLEDÍKOVÁ 1971, s. 66.

⁴⁰ HRUBOŇ-PSÍK 2013, s. 71–79.

⁴¹ TANGL 1894, s. 93; srov. též HLEDÍKOVÁ 1971, s. 66.

⁴² HLEDÍKOVÁ, s. 67.

poslední čtvrtiny 14. století skládali prokurátoři přísahu a stávali se tak nedílnou součástí kurie.⁴³ Podobnou funkci měli od roku 1482 tzv. *sollicitatores*. Tito úředníci kurie měli za úkol pomoci petentům, samozřejmě za úplatu, při naplňování jednotlivých expedičních kroků. Byli organizováni ve vakabilním kolegiu o 100 osobách.⁴⁴

Úředníci *bullariae*: v úřadu *bullariae* stáli na předním místě tzv. *magistri plumbi* (případně *bullatores* nebo *lectores et taxatores in bullaria*), kteří revidovali a vybírali taxy za zpečetění, přičemž mohli výši taxy korigovat. Vlastní zpečetění (zavěšení olovené buly) prováděli *plumbatores*, kteří byli analfabeti (nazývaní také *fratres barbati*) a obvykle náleželi k cisterciáckému řádu jako laičtí bratři. Výhradní právo na tuto pozici měli především konvrši z cisterciáckého kláštera Fossanova v diecézi Veroli, ovšem v době avignonských papežů je vystřídali konvrši z cisterciáckého kláštera Fontis Frigidi v narbonské diecézi, na jejichž místo v druhé polovině 15. století nastoupili opět vousatí bratři z Fossanova.⁴⁵

Úředníci papežských register: v oddělení papežských register pracovala řada *scriptores*, kteří podléhali třem úředníkům zvaným *magistri registri litterarum apostolicarum*.⁴⁶ Na tomto místě je možné, aniž by došlo k narušení obsahové integrity textu, vklínit krátkou přehledovou poznámku o papežských registrech.

Papežská registra představují chronologicky a následně i věcně uspořádané řady knih, jejichž obsah tvoří opisové záznamy listin opouštějících papežskou kurii. Zápisy se vedly především ve třech velkých řadách: registra vatikánská, avignonská a lateránská, k nimž je nutno připočíst také registra suplík. Nejstarší registra označována jako vatikánská (*registra Vaticana*) pocházejí z doby Jana VIII. (872–882). Ucelená řada pergamenových registraturních knih se dochovala až od papeže Inocence III. a pokračovala vcelku kontinuálně do roku 1606. Původně se zapisovaly všechny k registraci určené listiny bez ohledu na povahu papežské listiny. S odchodem papežů do Avignonu začala být vedena souběžně s vatikánskou řadou tzv. Avignonská registra (*Registra Avenionesia*), jejichž psací látkou byl papír. Zápisy avignonské řady následně písaři papežské registratury přepisovali do pergamenových knih vatikánské řady register. Tuto zdoluhavou praxi ukončil papež Inocenc VI. Do svazků vatikánských register se od té doby zanášely už jen opisy významných listin. S pontifikátem papeže Jana XXII. došlo k změně struktury registraturních zápisů, nastoupilo jejich členění do věcných skupin. V 30. letech 14. století k tomu přistoupila praxe vést samostatně registra listin expedovaných sekretáři. Papež Řehoř XI. později nařídil, aby si jednotliví sekretáři vedli své vlastní svazky register. Sekretní (komorní) registra byla nedílnou součástí vatikánské řady. Avignonská registra se dochovala v poměrně celistvé řadě od Jana XXII. až do konce pontifikátu posledního avignonského protipapeže Benedikta XIII. Když se hrozba dvojpapežství stala v roce 1378 realitou, měl v oblasti administrativy nevýhodu římský papež Urban VI., neboť musel vybudovat znovu kancelář. Vznikla tím mimo jiné nutnost zavést novou řadu register. To učinil nástupce Urbana VI. papež Bonifác IX. a nová řada začala být označována podle místa uložení v lateránském paláci jako Lateránská registra (*Registra Lateranensia*). Jednalo se o knihy, do nichž byly zapisovány především *litterae communes*. Od 15. století došlo k významnému zjednodušení věcné struktury register na 5 základních titulů: *de litteris*

⁴³ Vlastními zaměstnanci kurie se stali až v první čtvrtině 15. století, kdy vytvořili kolegium s pevně stanoveným počtem (14) příslušníků a byli označováni jako *procuratores litterarum contradictarum*, srov. HERDE 1970/I, s. 27; HLEDÍKOVÁ 1971, s. 67; FRENZ 1986a, s. 56.

⁴⁴ FRENZ 1986, s. 212–213.

⁴⁵ FRENZ 1986a, s. 55; TÝŽ 1986, s. 125; KREJČÍK 1998, s. 59–61; HALLER 1899, s. 9; BRESSLAU 1912, s. 309.

⁴⁶ FRENZ 1986a, s. 56.

dominorum cardinalium, de provisionibus prelatorum, de vacantibus, de vacaturis a de diversis formis. Lateránská řada papežských register čítající dodnes 2467 svazků byla plněna zápisy až do roku 1892. Čtvrtou řadou tvoří registra suplik (*Registra supplicationum*), která se začala vést od papeže Benedikta XII. a dochovány jsou v kontinuální řadě 7365 svazků od roku 1342 do roku 1899, kdy bylo jejich vedení ukončeno. Základní přehled vedení register by nebyl úplný bez register brevií. Ta se začala prokazatelně vést od 70. let 15. století, byť existují náznaky o jejich vedení z doby papeže Martina V. Ucelená řada se však dochovala až od roku 1527.⁴⁷

Další důležité úředníky, kteří působili v kuriálních úřadech pověřených expedicí papežských listin, zmíníme v kontextu následujícího přehledu úředních kroků vedoucích k nabytí papežské listiny nebo listu.

Signatura – schválení supliky

Bylo již zmíněno, že prosby petentů musely být do počátku 13. století přednášeny osobně, ale od roku 1215 již nebylo problémem využívat písemně pověřených zástupců, kteří původně vypomáhali za úplatu sestavovat formálně nezávadné supliky. Tito prokurátoři, kteří se původně nazývali také *petitionarii*,⁴⁸ pak v řadě případů převzali zastupování petenta v celé záležitosti. Od první půle 14. století, kdy se stalo obvyklou praxí rozhodovat žádosti písemně, přešel úkol přípravy supliky k rozhodnutí na referendáře. Zejména během 15. století byla praxe taková, že petent, respektive jeho prokurátor, předával projednanou a připravenou supliku referendáři, který ji následně opatřil potřebnými poznámkami: na horním okraji shrnul obsah žádosti (*summarium*), který mohl být redukován až na jediné heslo, vedle napsal jméno diecéze petenta a své jméno.⁴⁹ Takto připravenou supliku pak předložil papeži ke schválení. Od roku 1305 tak činil písemně slovy *fiat* či *fiat ut petitur*, případně připojil určité omezení v žádosti; nakonec uzavřel signaturu vložení prvního písmene svého křestního jména. Pokud papež případně vicekancléř supliku uvedeným způsobem signoval (schválil), zapsal *datarius*, jehož úřední titul je znám teprve od konce 14. století, v dolním rohu supliky datum projednání, buď reálné či úředně fiktivní. To pak bylo také použito při vyhotovení čistopisu písemnosti. Poté propustil signovanou a datovanou supliku do register suplik. V úřadu register bylo jméno žadatele napsáno do veřejného seznamu (*liber de vacantibus*), kde musel petent nebo jeho zástupce vyhledat své jméno a požádat klerika v registratuře o přidělení písaře, který měl přísnou povinnost nejpozději do tří dnů zapsat supliku do register suplik. V některých případech musel žadatel s datářem jednat o tzv. *compositio*. Jednalo se o doplňkový poplatek obvykle placený u záležitostí, kdy bylo plně na papeži rozhodnout, zda milost udělit či neudělit (klasickým příkladem jsou sňatkové dispensace nebo inkorporace). Po uhrazení této „svobodné“ platby mohla být suplika propuštěna k další úřední proceduře v registratuře suplik.⁵⁰

Úředník kurie s titulem *datarius* postupně nabýval na významu do té míry, že vedle rozkošatělých úkolů nabytých během druhé poloviny 15. století, tj. dohled na registry suplik, výběr již zmíněného *compositio* a zodpovědnost za prodej kuriálních úřadů, se stal v novověku představeným

⁴⁷ Stručně a přehledně o řadách papežských register např. FRENZ 1986a, s. 49–52; MEYER 2015, s. 331–335; HLEDÍKOVÁ–SKYBOVÁ 1978, s. 265–270; HAGENEDER 1972, s. 45–76; FINK 1951, s. 34–45.

⁴⁸ HLEDÍKOVÁ 1971, s. 65; FRENZ 1986a, s. 65.

⁴⁹ FRENZ 1986, s. 93–94.

⁵⁰ FRENZ 1986a, s. 63–65; HALLER 1899, s. 3–5; MEYER 2015, s. 308; velmi podrobně popsala postup při vyhotovení supliky BOMBI 2005, s. 272–278.

samostatného úřadu Datarie. V kompetenci nového úřadu bylo nejen schvalování některých typů listin, ale nakonec i jejich expedice. Úřad datarie se kompetenčně zcela vymanil z původní funkce, kterou vykonával její představený.⁵¹

Na konci 15. století došlo také ke změně úřední struktury signatury. Papež Alexander VI. rozdělil referendáře do dvou oddělení *signatura gratiae* a *signatura iustitiae*, v jejichž čele stále kardinál prefekt. Jednotliví referendáři však nebyli přímo určení a zpravidla pracovali pro obě oddělení. Jejich funkce zůstala v zásadě stejná.

Expeditio per cancellariam

Vyhotovení písemnosti *per cancellariam* vyžadovalo po schválení supliky čtyři, resp. šest víceméně samostatných kroků: sestavení konceptu, zpracování čistopisu listiny, dvě kontroly, zpečetění a registrace.⁵²

Vlastní vyhotovení listin, z nichž nejčastěji byly kanceláří expedovány provize, expektance, speciální milosti nebo *litterae maioris iustitiae*, začíná sestavením konceptu. Původně vypracovávali koncepty notáři v *camerae notariorum*, kteří se v této činnosti nechávali zastupovat abbreviátory. Kancelářské reformy papeže Jana XXII. přinesly změnu v tom, že signované supliky byly předávány vicekancléřem přímo abbreviátorům bez prostřednictví notářů. Vicekancléř pak zapsal jméno přiděleného abbreviátora na spodní okraj lícní strany supliky.⁵³ Přidělenému abbreviátoru předal prokurátor signovanou a datovanou supliku a zaplatil za koncept zálohu taxy ve výši 5 tourských grošů. V 14. století bylo zakázáno s jistými výjimkami, aby hotové koncepty předkládali přímo prokurátoři, ale během druhé poloviny 15. století se to stalo běžnou praxí. V tomto případě pak prokurátor zaplatil taxu a abbreviátor koncept pouze parafoval.⁵⁴

Zpracovaný koncept předával prokurátor k napsání čistopisu. Prokurátor si sám písaře nevybíral a rozdělování práce písařům bylo až do první třetiny 14. století v kompetenci distributora, vedle kterého působil jako samostatná kancelářská funkce reskribendiář, který přiděloval tzv. *litterae rescribendae* k sepsání čistopisu. Od reformy Jana XXII. zůstaly v pravomoci distributora pouze *litterae iustitiae* a úkolem reskribendáře bylo přidělování *litterae gratiae*. Poté co byl určen písař k sepsání čistopisu (distributor napsal jeho jméno na zadní straně konceptu), musel ho prokurátor vyhledat, předat mu koncept a zaplatit jeden dukát za psací látku – pergamen. Písař pak napsal své jméno na pravém okraji pliky. Ve 13. století se objevuje levém okraji pliky většinou jen sigla jeho jména. Povinnost vypsát celé své jméno se stalo pravidlem až během 14. století. Písař mohl využít pomocníky nebo se nechat zastupovat. V takovém případě se objevuje nad jménem písaře, kterému byl přiděleno zpracování čistopisu, jméno zastupující osoby s předložkou *pro*.⁵⁵

Čistopis pak prokurátor, který po jeho vyhotovení vlastnoručně uvedl své jméno na dorsu uprostřed při horní okraji pergamenu,⁵⁶ odevzdal opět buď distributorovi nebo reskribendáři, kteří s kontrolou

⁵¹ FRENZ 1986, s. 206.

⁵² FRENZ 1986a, s. 63.

⁵³ FRENZ 1986, s. 106.

⁵⁴ FRENZ 1986a, s. 68; MEYER 2015, s. 311.

⁵⁵ FRENZ 1986a, s. 69; HRUBOŇ–PSÍK 2013, s. 41–42.

⁵⁶ Zpočátku to mohly být jen symbolické značky či zkratky běžných jmen, srov. HLEDÍKOVÁ 1971, 68.

komputatora stanovili taxu. Zaplacení taxy pak potvrdili podpisem vlevo pod plikou a nad jménem reskribendáře (případně distributora) byla římskými číslicemi uvedena hodnota taxy vyměřená v tourských groších (*grossi Turonenses*). Napravo od podpisů taxátorů se často objevuje od konce 13. století tironská značka *con*, která pravděpodobně nahrazovala sloveso *computare* v patřičném tvaru.⁵⁷ Takto uváděné taxační poznámky jsou typické pro 14. a 15. století. V 13. století se pravidelně objevují na tomtéž místě až od papeže Alexandra IV. (1254–1261), za jehož pontifikátu se objevily i první taxační předpisy a řády.⁵⁸ Nalevo od taxační poznámky a podpisů se během pontifikátu papeže Urbana VI. vyskytuje také zkráceně měsíc taxace, který mohl být v jistých případech rozdílný než měsíc uvedený v datační formulí listiny. Ve většině případů (a vždy u *litterae minoris iustitiae*) jde o stejný měsíc, které byl uveden v dataci.⁵⁹

Tyto taxy se vztahovaly na všechny podstatné procesy v kanceláři a dalších úřadech kurie, tj. na vypracování konceptu, čistopisu, zpečetění a registraci. Petent nebo jeho prokurátor tedy musel taxu zaplatit čtyřikrát. Od papeže Jana XXII. je výše taxy vyměřené distributorem nebo reskribendářem stejná pro všechny čtyři uvedené úřední úkony.⁶⁰ V určitých případech mohli být žadatelé od tax osvobozeni.⁶¹

V následujícím kroku se prováděla první kontrola shody čistopisu s konceptem tzv. *prima visio*. Pokud nebyly žádné výtky, petent zaplatil taxu, od které se zpravidla odečetla záloha pět tourských grošů.⁶² Po *prima visio* přišla na řadu kontrola stylu a obsahu čistopisu. Tu prováděl od Inocence III. *corrector litterarum apostolicarum* společně s auskulátory. Po kancelářských reformách Jana XXII. se jeho činnost omezila pouze na *litterae iustitiae*.

Následně prováděná kontrola předčítáním čistopisu před papežem (*litterae legendae*) se od 14. století přesunula do tzv. *camera secreta*, kde se expedovaná *litterae* posuzovala před shromážděním notářů a vybraných abbreviátorů za předsednictví vicekancléře. Tento proces se nazýval *cancellariam tenere* a později, od 15. století, judikatura. Cílem této kontroly bylo srovnání signované supliky a čistopisu.⁶³

Pokud listina prošla judikaturou, přezkoumával ji na mechanické poškození ještě *custos cancellariae*. Jestliže nenašel žádné nedostatky, předložil písemnost vicekancléři (případně jeho zástupci), který připojil do levého horního rohu svou značku ve formě individuálně stylizované vertikální čáry (písmeno L), která označovala, že expedovaná listina bylo čtena (*lecta*). Na pravé straně pak napsal, opět protaženě, individuálně stylizovanou iniciálu svého jména.⁶⁴ Tím vicekancléř propustil písemnost do úřadu *bullariae*, pokud nebylo nutné předčítat list⁶⁵ v *audientia publica*, případně o ní jednat v *audientia litterarum contradictarum*. To se v případě expedice *per cancellariam* týkalo především *litterae maioris iustitiae*.⁶⁶ Po skončení úředních hodin v kanceláři byly všechny vyřízené listiny

⁵⁷ ZUTSHI 1993, s. LIX–LXX; FRENZ 1986a, s. 69; SCHWARZ 1972, s. 146.

⁵⁸ TANGL 1892, s. 6; SCHWARZ 1972, s. 87.

⁵⁹ ZUTSHI 1993, s. LXX; FRENZ 1986, s. 112–113.

⁶⁰ FRENZ 1986, s. 109.

⁶¹ V tomto případě se na listu nebo listině objevují poznámky o tomto rozhodnutí: *gratis pro socio* – listiny a listy pro kuriální úředníky; *gratis de mandato domini nostri pape* – osvobození od taxy z příkazu papeže; *gratis pro deo* – osvobození od taxy z důvodu chudoby, srov. ZUTSHI 1993, s. LXVI–LVII.

⁶² FRENZ 1986a, s. 69; MEYER 2015, s. 311.

⁶³ FRENZ 1986a, s. 70; MEYER 2015, s. 311–312.

⁶⁴ ZUTSHI 1993, s. LXXV–LXXVI; FRENZ 1986a, s. 70.

⁶⁵ FRENZ 1986a, s. 74.

⁶⁶ FRENZ 1986, s. 124.

předány jednomu z *fratrum barbatorum*, který je přenesl do *bullariae*, jejíž sídlo se nacházelo mimo prostory kanceláře v papežském paláci.⁶⁷

V *bullariae* musel petent zaplatit taxu, která byla od kancelářských reforem Jana XXII. stejně vysoká jako taxa vyměřená distributorem nebo reskribendiářem. Někdy však *magistri plumbi*, jejichž úkolem bylo taxu vybrat, mohli taxu překontrolovat a provést změny. Záznam o této taxě bývá častěji od konce 14. století uváděna v pravém dolním rohu na plíce pod jménem písaře. Protože tato taxa náležela papežské komoře, byla účtována v tzv. komorních guldenech (*floreni auri de camera*).⁶⁸ Poté mohla být k písemnosti přivěšena bula.

Po zpečetění byla listina předána petentovi, respektive jeho zástupci, který ji odnesl do úřadu register, kde zaplatil taxu za registraci. Následoval zápis do papežských register. O tom, že byla do register skutečně zapsána, vypovídá poznámka na dorsu ve formě R (*registrata*). V 13. a na počátku 14. století mohl být k registraturní značce připojen údaj odkazující na číslo svazku registraturní knihy.⁶⁹ Od Benedikta XII. se tento údaj již neobjevuje a za pontifikátu papeže Urbana VI. je do registraturní značky, která měla od té doby individuálně stylizovanou podobu písmena R, vypisována iniciála nebo zkrácená podoba jména registrátora.⁷⁰ Všechny listiny nebyly registrovány automaticky. Až do počátku 14. století záviselo víceméně na petentovi, zda zaplatí taxu a nechá listinu nebo list zapsat do register. Dělo se tak v případě, pokud si chtěl petent pro případy sporu zajistit svá práva, neboť papežská registra v tomto období plnila do jisté míry úkol archivu, ve kterém mohly mimokuriální osoby či instituce dohledat svá práva.⁷¹ Od Jana XXII. se stalo pravidlem, že určité typy listin měly být registrovány. Vždy se zapisovaly papežské *expectaciones* a *provisiones* a *litterae*, jež byly expedovány oddělením kanceláře pro *litterae gratiae*. Reskripty jak ve formě *rescripta gratiae* (s jednoduchým ustáleným formulářem), tak *rescripta iustitiae* se zpravidla do register nezapisovaly.⁷²

Registrací a především zaplacením povinných tax a případných jiných finančních závazků (*servicia*, *anáty*) končí celá procedura *expeditio per cancelariam* a petent obdržel svou zpečetěnou a právně platnou papežskou listinu.

Expeditio per cameram

Tento způsob expedice byl v kompetenci sekretáře (někdy se také označuje jako *expeditio de curia* nebo *expeditio secretariorum*).⁷³ Sekretáři se objevují od papeže Benedikta XII. Byli to důvěryhodní písaři nebo abbreviátoři, kteří měli na starosti záležitosti projednávané původně v privátních pokojích papeže (*camera secreta*), z čehož také vzniká později název *secretarius*.⁷⁴ Jejich úkolem bylo zajišťovat expedici kuriálních (*litterae de curia*) a sekretních listů (*litterae secretae* a *litterae clausae*),

⁶⁷ HALLER 1899, s. 9.

⁶⁸ Jeden komorní gulden se rovnal 10 *grossi*, srov. FRENZ 1986a, s. 71; TÝŽ 1986, s. 126.

⁶⁹ FRENZ 1986a, s. 71; MEYER 2015, s. 313.

⁷⁰ ZUTSHI 1993, s. LXXXV.

⁷¹ HAGENEDER 1995, s. 56.

⁷² ZUTSHI 1993, s. LXXXIV.

⁷³ FRENZ 1986a, s. 78; TÝŽ 1986, s. 154.

⁷⁴ BRESSLAU 1912, s. 312–315; FRENZ 1986, s. 132; TELLENBACH, Gerd: *Beiträge zur kurialen Verwaltungsgeschichte im 14. Jahrhundert*. In: *Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, Bd. 1. Stuttgart, Anton Hiersemann 1988, s. 145.

tedy písemností politického a politicko-správního dosahu vydávané z vůle papeže. Od vzniku breve pak také zajišťovali téměř výhradně expedici této písemnosti.⁷⁵ V případě *litterae de curia* se podpis sekretáře objevuje vpravo pod plikou, v případě *litterae clausae* nebo *litterae secretae* napravo pod adresou uvedenou na dorsální straně listu.⁷⁶ Základní rozdíl mezi expedicí *per cancellariam* a *per cameram* spočíval v tom, že koncepty sestavoval sekretář na příkaz papeže a sám je předával k vytvoření čistopisu (suploval tak činnost distributora a reskribendiaře). Poté, co mu byl určeným písařem navrácen koncept s čistopisem, sám předával na příkaz papeže list ke zpečetění do bularia.⁷⁷

Expedice *per cameram* nabízela také v pozdním 14. století možnost vyhnout se kontrole v judikatuře (*cancellariam tenere*), respektive obejít zamítnutí další fáze expedice *per cancellariam* pro některé nesrovnalosti, což mohlo nastat i přes souhlasné signum papeže.⁷⁸

Neúspěšný petent se mohl v tomto případě obrátit na sekretáře, který prosbu přednesl papeži. Za jeho snahu však musel petent zaplatit další taxu, tzv. *taxa quinta* (nebo také *taxa secretariorum*), která se rovnala výši taxy vyměřené reskribendářem. Pokud se petent rozhodl taxu zaplatit a papež prosbu prostřednictvím sekretáře vyslyšel, zapsal sekretář na horní okraj dorsální strany listiny nebo listu tzv. *summarium*, které často jednoslovně shrnulo obsah listiny.⁷⁹ Poté následoval podpis sekretáře pod plikou vpravo a předání písemnosti do bullariae bez další kontroly. V bullariae musel petent zaplatit tři taxy: za zpečetění, registraci a pátou taxu (ostatní taxy již zaplatil při původní expedici *per cancellariam*). Následovala registrace do komorních register, o jejímž uskutečnění svědčí dobře viditelná poznámka na stejném místě jako u kancelářské expedice. Jestliže petent splnil všechny podmínky (zaplatil taxy a případné další poplatky), získal za poněkud větší úhradu žádanou listinu nebo list.⁸⁰

Od pontifikátu papeže Bonifáce IX. mohly být některé milostivé listiny, o nichž papež rozhodl z vlastní vůle (*motu proprio*), vydány jako otevřené *litterae de curia*. V těchto případech se objevila nad jménem písaře listiny poznámka: "*Gratis de mandato domini nostri pape*" a expedici této listiny (jako u všech *de curia* listin) zajišťoval – ovšem za paušální cenu jednoho florénu – pravidelně sekretář, jehož podpis se na těchto listinách objevuje vpravo pod plikou.⁸¹

Expeditio per viam correctoris

Kancelářské reformy Jana XXII. (viz výše) se staly základem pro nový způsob expedice, který byl určen zvláště pro jednoduché justiční záležitosti. Rozdělení kancelářského postupu na dvě oddělení, jedno pro *litterae gratiae* a druhé pro *litterae iustitiae*, omezilo činnost kancelářských notářů pouze na *litterae iustitiae*. Z jejich činnosti však bylo navíc vyňato zpracování *litterae minoris iustitiae* se stereotypním formulářem (tzv. *rescripta iustitiae*). Zpracování konceptu takových listů nebylo problematické, neboť již od konce 13. století existovaly formulářové sbírky, které zahrnovaly dlouhou

⁷⁵ BRESSLAU 1912, s. 317; FRENZ 1986, s. 134–345.

⁷⁶ FRENZ 1986, s. 133; HRUBOŇ 2008, s. 510.

⁷⁷ BRESSLAU, Harry: *Handbuch*, s. 317.

⁷⁸ HALLER 1899, s. 31; k tomu také FRENZ 1986a, s. 62; FRENZ 1986, s. 134–135.

⁷⁹ Zvláště ve druhé polovině 15. století byl tento postup tak běžný, že vznikl samostatná úřední funkce *summator*, srov. FRENZ 1986a, s. 72; MEYER 2015, s. 313.

⁸⁰ FRENZ 1986a, s. 72.

⁸¹ TÝŽ 1986, s. 115.

řadu takových *litterae iustitiae*. Navíc k takovým listům patřily i některé jednoduché *litterae gratiae*, jejichž formulář se již od 13. století stal zcela stereotypním.⁸² Obecně byly tyto listiny označovány jako *litterae simplices*.⁸³

Koncepty reskriptů tak mohli postupně od konce 14. století vypracovávat prokurátoři (již podřízení auditorovi *litterarum contradictarum*) samostatně na základě petentem podaného *memoriale* (jednoduše písemně stylizovaná představa o obsahu listu), které nahrazuje formální supliku, která nemusela být v těchto případech podávána již snad od pontifikátu Jana XXII.⁸⁴ Ostatní koncepty *litterae iustitiae* zpracovávali *notarii domini papae* resp. jejich abreviátoři. Vypracované koncepty byly distributorem rozdělovány písařům k sepsání čistopisu. Podepsal se stejně jako u *expeditio per cancellariam* na pravé straně pliky a poté, co práci vykonal, byla listina předána zpět distributorovi. Ten s kontrolou komputátora (který byl činný v *correctoria*) zapsal vlevo pod plikou taxu, většinou s uvedením měsíce taxace.⁸⁵

Vždy den před zasedáním *audientiae* přinášeli prokurátoři listiny do *prima camera notariorum*, kde byly podepsány v levém horním rohu na dorsu protonotářem, jenž se nechal často zastupovat abreviátorem.⁸⁶ Prokurátor pověřený expedicí listu napsal své jméno uprostřed horního okraje dorsální strany listu. Následující den odnesl syndik prokurátorů podepsané listiny do *correctoria*, kde následovala kontrola listu korektorem, který se podepisoval při spodním okraji dorsální strany listu, pokud nebylo nutné jednání v *audientia*.⁸⁷

Reskripty pak byly veřejně čteny v *audientia publica*, kde mohl prokurátor druhé strany sporu vznést námitku (s průkazným pověřením zmocnitele) a list pak putoval do *audientia litterarum contradictarum*. Listy, které byly čteny v *audientia publica*, nesly na lící straně vpravo značku obvykle ve formě *q* s protaženým dříkem, který byl dvakrát přeškrtnut.⁸⁸ Protože během letních prázdnin (červenec, srpen, září) nebyly listy předčítány v *audientia publica*, bylo nařízeno vicekancléřem s potvrzením korektora, aby listy byly zveřejněny na vratech kostela sv. Petra (*publicatio in valvis*).⁸⁹ Pravidelně nebyly předčítány *litterae gratiae*, jejichž obsahem byl ustálený formulář všeobecné confirmace privilegií a jednoduché protekce s confirmací majetků kláštera, které byly uvedeny téměř pravidelně arengou s incipitem „*Cum a nobis petitur*“.⁹⁰ Předčítány nebyly také některé typy *litterae iustitiae*, které se týkaly neznámých uchvatitelů církevního majetku. Většinou jsou uvozeny incipitem „*Significavit*“ nebo jsou ve formulářových sbírkách označovány heslem „*nonnulli filii iniquitatis*“.⁹¹

⁸² K tomu stručně HRUBOŇ 2017, s. 135–136.

⁸³ Edici formulářů těchto listů v rámci formulářové sbírky *Audientiae litterarum contradictarum* připravil a vydal HERDE 1970/II.

⁸⁴ *Memoriale* se objevuje až od pontifikátu papeže Lva X., ale praxe nahrazovat jím v jistých případech supliky se dá předpokládat i pro dobu dřívější, srov. FRENZ 1986, s. 144, zejména pozn. 22. Jeho názor, který vychází z jisté pasáže konstituce *Pater Familias* podle principu *argumentum e silentio*, je v některých případech považován přinejmenším za nepřesvědčivý, srov. WETZSTEIN 2004, s. 88, pozn. 230.

⁸⁵ FRENZ 1986, s. 146.

⁸⁶ Pravděpodobně jde o poslední známku participace notářů na expedici reskriptů, kteří svým podpisem kvitovali svou účast na podílu z taxy, srov. FRENZ 1986, s. 146.

⁸⁷ FRENZ 1986a, 73; FRENZ 1986, s. 148.

⁸⁸ FRENZ 1986, 151; HRUBOŇ–PSÍK 2013, s. 63–65

⁸⁹ FRENZ 1986, s. 153.

⁹⁰ K papežským protekčním listům pro moravské duchovní instituce blíže HRUBOŇ 2017, s. 117–152.

⁹¹ FRENZ 1986, s. 152.

Pokud listina prošla čtením, respektive nebyla čtena, následoval poslední krok expedice *per viam correctoris*, který spočíval ve zpečetění. Žadatel o takový list musel zaplatit vyměřenou taxu třikrát: za koncept, čistopis a zpečetění. Tyto taxy byly velmi nízké a pohybovaly se v rozpětí od dvou do pěti tourských grošů.⁹² Čtvrtá taxa za registraci se nevybírala, neboť reskripty tohoto typu nebyly do register zapisovány a o jejich existenci až do raného novověku víme pouze z originálního nebo druhotného opisového dochování.

Expedice *per breve*

Pro konec středověku a zejména pro nastupující novověké období se stávalo stále častější praxí expedovat papežskou korespondenci, rozhodnutí ale také milosti prostřednictvím *breve*. Ve snaze používat jednoduché písemnosti v relativně nenáročném expedičním módu nebyla papežská kurie výjimkou, tento trend se projevoval v daném období ve všech významných evropských kancelářích. Expedice brevii *de curia* byla činnost od počátku vyhrazená především papežským sekretářům prostřednictvím expedice *per cameram*. Jednalo se o vcelku jednoduchou činnost. Sekretář na pokyn papeže sám koncipoval text a zpočátku také vypracoval čistopis. Patrně již od první čtvrtiny 15. století využívali pro sepisování čistopisů vyškolené písaře, neboť do expediční kompetence sekretářů spadala také od poloviny 15. století stále častější *brevia communia*. Ve vztahu k papežským úřadům, respektive k sekretářům však pracovali tito písaři jako privátní zaměstnanci a jejich původně nevelký počet postupně narůstal. Souvislost s tímto trendem je možné hledat nejen v širším uplatňování *brevii* jako náhrady za klasické kancelářské *litterae* a *bullae*, ale také v tom, že za pontifikátu papeže Kalixta III. byl stoupající počet sekretářů omezen na šest osob, které zůstaly na seznamu regulérních zaměstnanců kurie. Tito sekretáři byli proto označováni jako *participantes*. Nedlouho potom se jejich počet ještě dále snížil na pouze jednu, případně dvě osoby s titulem nejčastěji *secretarius domesticus*. Na konci roku 1487 zřídil Inocenc VIII. vakabilní kolegium *secretarii apostolici*, v rámci něhož byla také legitimizována funkce *secretarius domesticus*, který byl od 16. století titulován také jako *secretarius brevii*. Místo v apoštolském paláci, kde působil kolegium se začalo nazývat *secretaria apostolica*.

V poslední čtvrti 15. století byli písaři brevii stále placenou privátní pomocnou silou kolegia, které ale oficiálně převzalo jejich finanční zajištění. Po vzoru písařů penitenciarie a apoštolské kanceláře byla nakonec 1. 4. 1503 činnost písařů brevii zorganizována do vakabilního kolegia o 81 členech. Podle kolegiálních statut bylo primárním úkolem písařů brevii sepsat čistopis breve. Postupně však převzali řadu expedičních úkolů sekretářů, jejichž činnost se omezila od té doby jen na kontrolu konceptu a vlastnoruční podepsání breve.

Expedice brevii *cum signatura* se rozpadal do šesti kroků. Na začátku stála schválená suplika, která obsahovala příkaz *per breve*. Následovalo vyhotovení konceptu. Od vzniku kolegia písařů brevii v roce 1503, a patrně také dříve, byli dva z nich pověřeni tímto úkolem. *Secretarius brevii* pouze prováděl kontrolu, případně korekci konceptu a sám ho podepsal, čímž dal pokyn k vyhotovení čistopisu. V jednom měsíci se v této činnosti střídali dva sekretáři. Vytvoření čistopisu bylo základním úkolem písařů brevii. Pro tento úkol měli být vyhrazeni tři písaři, ale jejich počet byl pro tuto činnost zpravidla vyšší. V případě komunních brevii po sepsání čistopisu napsal písař na dopředu přehnutou úzkou spodní část pergamenu své jméno. Po otevření breve příjemcem pak byl jeho podpis umístěn na

⁹² FRENZ 1986a, s. 146.

dorsu vlevo dole a orientován "vzhůru nohama". Svůj podpis zároveň přidal na zadní stranu konceptu. Nakonec sekretář připojil svůj podpis vpravo pod text čistopisu. Následovalo složení pergamentu, zapsání adresy na dorsu a nakonec také zpečetění.

Obsah brevií se od počátku 16. století obligatorně zanášel do zvláštní řady register, je však prokazatelná starší praxe vedení registraturních zápisů brevií. Záznamy se zapisovaly se zpožděním jednoho měsíce a vždy na základě písařem podepsaných konceptů se všemi poznámkami, které se na něm objevily. Provádět registraturní zápisy měli za úkol písaři brevií, kteří se v této činnosti střídali po jednom v měsíčním intervalu. Původně se *brevia extensa* a *brevia supplicatione introclusa* evidovala společně, teprve od roku 1563 byly vedeny jejich zápisy odděleně. Na přelomu 16. a 17. století došlo k technické změně ve zpracování register brevií. Koncepty získaly podobu dvojlistů formátu register, které byly následně spojovány do svázaných celků v časovém rozsahu jednoho měsíce. V počtu dvou až šesti měsíčních celků se pak spojovaly do samostatného registraturního svazku. Taxy za kroky nutné k vyhotovení breve byly nesrovnatelně nižší než taxy kancelářské, byť byrokratický aparát kurie nedokázal zcela zabránit jejich překračování. Jejich výběr měl v kompetenci *secretarius brevii*.⁹³ Jednoduchá expedice a nízké taxy, to byly pravděpodobně hlavní důvody, proč se právě *brevia* stala pro období novověku typickou papežskou písemností.

⁹³ K procesu expedice *per breve* velmi podrobně FRENZ 1986, s. 164–180; přehledově s důrazem na období od 18. –19. století také BANGEN 1854, s. 431–434.